

วรรณกรรมชาตกพื้นบ้านอีสาน : ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ด้านความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณีและพิธีกรรม

Literature of Isan Jataka : Identity reflection of Belief, Way of life, Tradition and Rite.

ผศ.ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา¹ พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์²
Asst.Prof.Dr.Rachan Ninwonnapa¹ Pipat Prasertsung²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวรรณกรรมชาตกพื้นบ้านอีสานซึ่งเป็นผลงานการปริวรรตของพระอริยานุวัตร เขมจารี จำนวน 22 เรื่อง โดยมีประเด็นสำคัญประกอบด้วยการศึกษา ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม ที่ปรากฏในวรรณกรรมชาตกพื้นบ้าน ผลการศึกษาปรากฏดังนี้ ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ทางความเชื่อในวรรณกรรมชาตก กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีสิงเทวดาและสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องผีมีการปฏิสัมพันธ์กับชีวิตของคนอีสานตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เกี่ยวข้องกับชีวิตตลอดเวลา ส่วนความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ที่มีอยู่ในภาคอีสานเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพชนหลายรุ่น จนเกิดเป็นชุดความรู้ของกลุ่มบุคคลที่ได้ใช้ประโยชน์ด้านโหราศาสตร์ เพื่อจรรโลงสังคมและตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจให้เกิดการคลายความทุกข์ของผู้คนได้เป็นอย่างดี ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับนิมิตฝันและกลางสังหรณ์ เป็นความเชื่อที่ฝังแน่นในระบบโครงสร้างของชาวอีสาน ความฝันหรือกลางสังหรณ์ได้มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมอีสานปัจจุบันเป็นอย่างมาก ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา ปรากฏดังนี้ ความเชื่อพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชาตก คือ ความเชื่อเรื่องบาปบุญ ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด บุญเพสันนิวาส ส่วนความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมชาตก ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาและไสยศาสตร์

ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ด้านวิถีชีวิตประเพณีและพิธีกรรมในวรรณกรรมชาตกกล่าวถึงวิถีชีวิตด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สะท้อนสภาพแวดล้อมของสังคมอีสานในด้านของสรรพสิ่งในธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นสัตว์ป่า รวมไปถึงลักษณะของไม้ดอกไม้ผลในป่า ซึ่งการดำรงอยู่ของชาวอีสานได้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติโดยตลอด ส่วนระบบครอบครัวที่ปรากฏในวรรณกรรมชาตกพื้นบ้านอีสานนั้นมี 2 ลักษณะ กล่าวคือ มีทั้งครอบครัวที่มีรูปแบบผัวเดียวเมียเดียว และระบบครอบครัวแบบผสม นั่นก็คือหัวหน้าครอบครัวสามารถมีภรรยาได้หลายคน ด้านอาชีพและการทำมาหากิน ชุมชนอีสานดั้งเดิมดำเนินชีวิตด้วยการผลิตแบบพึ่งพาตนเอง รวมไปถึงการพึ่งพาธรรมชาติอยู่เนืองๆ นอกจากนี้ยังปรากฏภาพที่เป็นอัตลักษณ์ของผู้คนอีสานด้านการค้าขายที่เริ่มมีการปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกโดยการเดินทางไปค้าขายในรูปแบบของกองเกวียน หรือที่ชาวอีสานรู้จักในชื่อ “นายฮ้อย” ส่วนของวิถีชีวิตความเป็นอยู่ด้านอาหารนั้นแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับ

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

² นักวิชาการศึกษา กลุ่มงานอนุรักษ์เอกสารโบราณ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ธรรมชาติแวดล้อมที่ต้องพึ่งพากัน ตลอดจนปรากฏวิถีการกินหมาก เปลี่ยนและประยุกต์ใช้จนเกิดนวัตกรรมสร้างสรรค์เชิงช่างผ่านรูปแบบของขันหมากลดทอนเฉพาะกลุ่มชนชาวอีสาน ส่วนวัฒนธรรมด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งปลูกสร้าง สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งปลูกสร้างอย่างชัดเจนผ่านสถาปัตยกรรมท้องถิ่นที่มีระบบปลูกสร้างที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน เหล่านั้นคือ ตูบ เถียงนา เล้าข้าว และเยีย ส่วนวัฒนธรรมด้านการดนตรีการแสดงและการละเล่น แสดงถึงเห็นอัตลักษณ์ในการละเล่นและเสพพันดนตรีของกลุ่มชนอีสานได้เป็นอย่างดีผ่านรูปแบบของความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม กล่าวคือ ในงานบุญประเพณีต่างๆ นั้นได้ปรากฏภาพของการละเล่นและเสพพันดนตรี ในส่วนของวัฒนธรรมด้านสิ่งของเครื่องใช้ จากการศึกษาวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานนั้นได้ปรากฏเครื่องมือเครื่องใช้ของคนอีสานอย่างเด่นชัดอยู่สองส่วนด้วยกัน ส่วนแรกคือ เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน ได้แก่ ก่องข้าว กระตบข้าว กะดัง กะเปียน และตะกร้า ส่วนที่สอง คือเครื่องใช้ในการจับสัตว์ ได้แก่ เบ็ด ไช ข้อง หวัง อวน ต่าง ส่วนวัฒนธรรมด้านกาลเวลา การนับกาลเวลาของชาวอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานมีดังนี้คือ การนับเดือน นับวัน และนับยาม ซึ่งมีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นของอีสานเมื่อเปรียบเทียบกับสังคมของภาคกลาง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันน่าภาคภูมิใจยิ่ง ส่วนวัฒนธรรมด้านประเพณีและพิธีกรรม อัตลักษณ์ของกลุ่มชนชาวอีสานว่าด้วยประเพณีและพิธีกรรมมีทั้งหมด 2 ประเด็นหลักดังนี้ ประเพณีและพิธีกรรมในรอบชีวิตและประเพณีในรอบปี

คำสำคัญ : วรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสาน, ภาพสะท้อน, อัตลักษณ์, สังคมวัฒนธรรม

Abstract

This research aims to study I-san Jataka Literature by Ariyanuwut Khammajaree, 22 stories. The importance of issues is reflects character, social and cultural is showing in stories.

The research findings that : Identity reflection of belief about of superstition was a ghost and god in I-san local, Belief about ghost and god in I-san local related I – san people from be born until die. Belief about I-san local astrology is knowledge from ancestor to the next generation and now I-san people apply that for everyone be sustain. Belief about dream and presage is control the way of I-san people life. Belief about religion included Buddhism religion and Brahmanism. Belief about Buddhism religion in I-san Jataka Literature includes belief about merit and demerit, belief about hell and heaven, belief about circle of life. That is to say when the death come a person who has a goodness can reborn in the future life. Belief about Brahmanism in I-san Jataka Literature included, belief about brahma's god, belief about incantation and superstition.

Identity reflection of the way of life, Tradition and Rite in Isan Jataka literature. includes refer to cultures, nature, animal and people, how people, nature and animal can live together. The old family of I-san people in Isan Jataka Literature includes family with a monogamy and family mixed that is to say man will work and take care their family. The man will have power more than wife. Most of career was farmer, I-san people leave at the

country side so people will have many lands for agriculture. The career for contact with another business is Nai – Houi. The reflex of I-san food is always related people with nature. The reflex of culture of I-san homestead in the stories writing about, how to live and relationship of people with nature including people change character about habit, architecture take it easy. Culture of I-san musical performances and amusement is showing that in the I-san traditions and ceremonies. Culture of consume goods includes an appliance in household includes “Kongkhao” “Kadong” “Kabian” “Takaa”, appliance of catch animal includes “Baet” “Sai” “Khong” “Whing” “Uan” “Daang”. All of appliance arm from I-san local wisdom. The identity of I-san local time call includes, local name of months count , local name of day count, local name of time count. Culture of I-san traditions and rituals includes, traditions and rituals in the life, traditions and rituals of the year.

Keywords : I-san Jataka Literature, Reflects Character, Identity, Socioculture

บทนำ

วรรณกรรมท้องถิ่นนั้นมีบทบาทสำคัญต่อผู้อ่านและชุมชนที่เป็นเจ้าของวรรณกรรม เพราะมีบทบาทที่จะจรรโลงใจผู้อ่านเป็นสำคัญ ซึ่งในอดีตผู้ที่สามารถอ่านตัวอักษรเหล่านี้ได้ก็เห็นจะมีแต่ผู้ที่มีความรู้ผ่านการบวชเรียนมาก่อนซึ่งเป็นส่วนน้อย สิ่งเหล่านี้สะท้อนภาพการเรียนรู้ในอดีตได้เป็นอย่างดี “วรรณกรรมท้องถิ่นมีบทบาทต่อผู้อ่านและชุมชนที่เป็นเจ้าของวรรณกรรมหลายประการ สังคมไทยในอดีตผู้อ่านออกเขียนได้ เป็นเพียงกลุ่มน้อยที่จำกัดในหมู่ผู้นำ พระภิกษุและผูบบวชเรียน ประชาชนทั่วไปรับรู้วรรณกรรมต่างๆ โดยการฟังจากผู้อ่านหนังสือแตก(ชำนาญการอ่าน)” (จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2530 : 10)

วรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นอีกชุดหนึ่งที่แสดงภาพสะท้อนทางสังคม ทั้งทางด้านภาษาและตัวอักษร ซึ่งบ่งบอกอัตลักษณ์ของกลุ่มชนนั้นๆ ได้เป็นอย่างดีเรื่องหนึ่ง ซึ่งในวรรณกรรมชุดนี้ แสดงอัตลักษณ์ความเป็นอีสานอย่างแรกก็คือลักษณะภาษาที่ใช้เป็น

ภาษาอีสานซึ่งจารด้วยตัวอักษรธรรมอีสานและถูกผูกเรื่องแต่งขึ้นตามจินตนาการบ้างผ่านสภาพสังคมและมีเรื่องราวที่สอดคล้องกับชุมชนนั้นๆ ซึ่งจารวรรณ ธรรมวัตรได้กล่าวในลักษณะนี้ว่า “วรรณกรรมนิทานที่นิยมแต่งเป็นร้อยกรองเป็นเรื่องที่นิยมในแต่ละท้องถิ่นมีทั้งเรื่องแต่งขึ้นตามจินตนาการและผูกเรื่องจากเหตุการณ์สำคัญภายในชุมชน ซึ่งเน้นความบันเทิงใจเป็นหลัก”

ส่วนของสังคมอีสาน นั้นนิยมใช้วรรณกรรมชาดกครั้งสรรคขึ้นในรูปแบบของการจารลงคัมภีร์ใบลานซึ่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์และผูกเรื่องให้เข้าสภาพของสังคมซึ่งปัจจุบันนี้พบวรรณกรรมในลักษณะนี้น้อยมากส่วนมากที่พบนั้นจะปรากฏตามวัดเก่าแก่ อย่างที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่าเกิดการรับเอาวัฒนธรรมของสยามเข้ามาในช่วงรัตนโกสินทร์และความต้องการที่จะสร้างชาติของชนชั้นปกครองและระบบการศึกษาในรูปแบบใหม่เข้ามาจึงทำให้วรรณกรรมลายลักษณ์ที่ปรากฏในใบลานลดจำนวนลงอย่างมาก แต่ถึงอย่างไรก็ดียังมีนักปราชญ์อีสานที่สามารถอ่านใบ

ลานได้ก็เก็บรวบรวมและปริวรรตวรรณกรรมเหล่านี้ไว้อย่างมากมาย คือ พระอริยานุวัตร เขมจารี ผลงานของท่านเป็นที่ยอมรับในแวดวงวิชาการด้านวรรณกรรมและอักษรโบราณภาคอีสาน และทางมหาวิทยาลัยมหาสารคามซึ่งในสมัยนั้นเป็นมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ให้ท่าน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้นำเอาผลงานการปริวรรตของท่านมาวิเคราะห์โดยจะเน้นวิเคราะห์ในส่วนที่เป็นวรรณกรรมชาดกของท่านเท่านั้น ซึ่งจะกล่าวไว้ในขอบเขตของการวิจัยต่อไป

จากความสำคัญข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะนำเอาวรรณกรรมชาดกอีสานจากการปริวรรตของพระอริยานุวัตร เขมจารี มาวิเคราะห์ ลักษณะ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดก เป็นการศึกษาลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดกอีสาน เป็นวิธีวิทยาที่สำคัญอย่างหนึ่งของการศึกษาด้านวัฒนธรรมอันเป็นการช่วยให้เข้าใจผู้คนหรือกลุ่มชนที่มีความหลากหลายได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมุ่งประเด็นสำคัญในการวิเคราะห์ คืออัตลักษณ์ด้านความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทชาดก ว่าสะท้อนออกมาในด้านใดบ้าง แสดงความเป็นตัวตนคนอีสานมากน้อยเพียงใด และเมื่อไปปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นมีความเหมือนหรือแตกต่างอย่างไร และอีกประการหนึ่งก็คือเพื่อเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณกรรมอีสานที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญา เป็นรากเหง้าแห่งความคิดของคนอีสานไว้ให้ยืนยาวต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสาน

2. เพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ด้านวิถีชีวิตประเพณีและพิธีกรรมในวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสาน

คำถามในการวิจัย

วรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานสะท้อนอัตลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรมอีสานอย่างไรบ้าง

ความสำคัญของการวิจัย

1. อัตลักษณ์ทางความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และวิถีชีวิตที่แฝงอยู่ในวรรณกรรมชาดกพื้นบ้าน

2. เป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณกรรมชาดกพื้นบ้าน

ขอบเขตในการวิจัย

1. ขอบเขตด้านข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตศึกษาวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านจากผลงานการปริวรรตคัมภีร์ใบลานของพระอริยานุวัตร เขมจารี ซึ่งได้รวบรวมและปริวรรตไว้จำนวน 22 เรื่อง เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาวิเคราะห์ ดังนี้

วรรณกรรมชาดกมีจำนวน 22 เรื่อง

1. สุพรรณโมกขา
2. ท้าวกำกาดำ
3. จันทคราส สุริยคราส
4. คัชนาม
5. ท้าวหมาหยู
6. ท้าวลิ้นทอง
7. ท้าวหัวข่อหล่อ
8. นางแดงอ่อน
9. สีทน
10. สิ้นไชย

11. พญาคันคาก
12. กาพะเกษ
13. ไส้วัตร
14. สุริวงศ์
15. พระเจ้าเตเมย์
16. มหาชนก
17. มโหสถ
18. จันทรโครพ
19. พรหมนารถ
20. นกกระจอก
21. มหาชาติ(สำนวนอีสาน)
22. ปลาแดก – ปลาสมอ

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มุ่งเน้นที่จะศึกษาใน 2 ประเด็นหลักคือ

1. อัตลักษณ์ด้านความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสาน
2. อัตลักษณ์ด้านวิถีชีวิตประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสาน

กรอบแนวคิดและทฤษฎี

กรอบแนวคิดเกี่ยวกับภาพสะท้อน

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเอากรอบแนวคิดและทฤษฎีมาวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคมวัฒนธรรม โดยผู้วิจัยได้ศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมวัฒนธรรมเกี่ยวกับระบบความเชื่อในสังคมซึ่งได้แก่ระบบความเชื่อดั้งเดิมเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา รวมไปถึงศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม อาชีพการทำมาหากิน อาหาร ตลอดจนไปถึงกรอบวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของผู้คนในสังคมอีสานที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรม

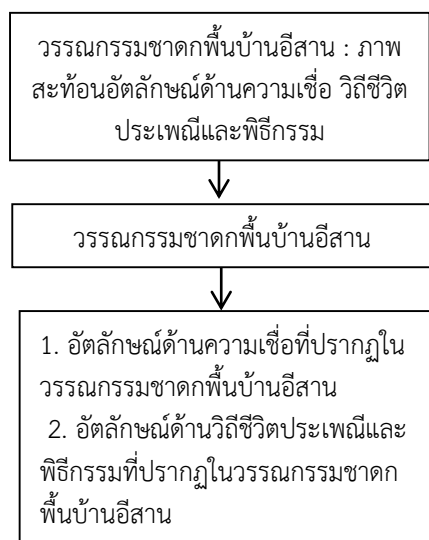
ชาดกพื้นบ้านอีสาน โดยได้นำแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ มาใช้ในการวิเคราะห์ดังนี้

ประกอบ นิมมานเหมินทร์ (2521 : 292 - 296) เขียนเรื่องประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นมีสาระสำคัญ คือ การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นมีประโยชน์หลายประการได้แก่ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน เพราะเทคนิคการแต่งของกวีท้องถิ่นมีลักษณะบางอย่างแตกต่างไปจากกวีภาคกลาง เมื่อศึกษาเปรียบเทียบกับกวีภาคกลางหรือระหว่างท้องถิ่นจะเห็นลักษณะร่วมของเอกลักษณ์วรรณคดีท้องถิ่นที่น่าสนใจ คือ ให้ข้อมูลบางประการแก่ผู้ศึกษาเกี่ยวกับสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาดังกล่าว “วรรณคดีย่อมสะท้อนสังคม” และประโยชน์ในทางการศึกษาภาษาถิ่นกับภาษาไทยที่ใช้ในสมัยโบราณ แนวคิดของอภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2537 : 1 – 164) ให้แนวทางศึกษาโลกทัศน์ของชาวอีสานว่ามี 3 ประการ คือ โลกทัศน์ของชาวอีสานที่มีต่อคน ต่อธรรมชาติ ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ แนวคิดของประมวล พิมพ์เสน (2545 : 4-5) มองว่าความเชื่อของชาวอีสานจะแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงก่อนพุทธศาสนาจะเข้ามา และช่วงอิทธิพลของพุทธศาสนา ช่วงก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามาชาวอีสานเชื่อเรื่องผี นางไม้ เชื่อเรื่องอำนาจลึกลับอยู่ตามภูเขาน้ำ อากาศ ท้องฟ้า โดยเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีแก่นเป็นผู้สร้าง มีแก่นเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ ทุกอย่างล้วนเป็นผู้กำหนด จึงมีการบูชาแก่น บูชาเทพ และเชื่อว่าทุกคนมีขวัญ เมื่อตายแล้วขวัญจะไปอยู่เมืองฟ้า หากทำดี ทำชั่วจะวนเวียนอยู่เมืองมนุษย์อย่างผีตาแฮก เป็นต้น วรรณกรรมหลายเรื่องกล่าวถึงแก่น เช่น ขุนบรม พญาคันคาก ผาแดงนางไอ่ เรื่องตักแตนโมคำ เป็นต้น หลังจากได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนามาคำสอนของพระพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธเทพบนเมืองฟ้าหรือบนสวรรค์ แต่จะ

ชี้ให้เห็นว่าเทพเหล่านั้นไม่มีอิทธิฤทธิ์มากไปกว่ามนุษย์ คำว่าแถนจะเปลี่ยนไปเป็นพระพรหม พระอินทร์ และเทวดา ชี้ให้คนรู้จักมีเหตุผลไม่หลงมกย ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดจากเหตุดับลงก็ด้วยเหตุ เทพอยู่บนสรวงค์ยังไม่หลุดพ้น ยังไม่ถึงวิมุตติ ยังจำต้องลงมาเกิด ฉะนั้นมนุษย์จึงมีโอกาสกว่าเทพทั้งปวง มีอิทธิฤทธิ์มากกว่าเทวดา เพียงแต่ว่าตัวเราจะปฏิบัติได้มากน้อยเพียงใด จะถึงขั้นเป็นพระโพธิญาณ เป็นพระพรหม เป็นพระอินทร์หรือเทวดา การสร้างนิทานขึ้นมาในช่วงนี้จะเปลี่ยนบางเรื่องจะเอาธรรมของพระพุทธเจ้ามาแฝงไว้ บางเรื่องมีทั้งแถนและเทวดา แนวคิดของเกวลิน ภูมิภาค (2543 : 45 - 201) อธิบายว่า สังคมอีสานถึงแม้จะมีความเข้าใจคำสอนไม่ลึกซึ้งนัก แต่ก็มีคามฝึกฝนในเรื่องการทำกรรมดี ละเว้นความชั่วและทำจิตใจให้สงบ ขณะเดียวกันชาวอีสานก็มีความเชื่อถือในเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เช่น พระอินทร์ พระพรหม พระยม ว่าสามารถดลบันดาลให้พวกเขามีความสุขและประสบผลสำเร็จได้ ส่วนความเชื่อเรื่องผีสงเทวดานั้น ทั้งชาวอีสานโบราณและปัจจุบันต่างก็มีความเชื่อถือในเรื่องนี้อยู่มาก แม้ว่าชาวอีสานในปัจจุบันจะมีความสนใจในทางศาสนาและลัทธิ น้อยกว่าชาวอีสานโบราณ เนื่องจากได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่แพร่เข้ามา แต่ลักษณะความเชื่อทางศาสนาและลัทธิที่ปรากฏในวรรณกรรมสั่งสอนก็ยังคงมีบทบาทต่อชาวอีสาน ในฐานะที่เป็นวรรณกรรมสั่งสอนที่ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติตนและการดำเนินชีวิตในสังคมให้มีความสุข แนวคิดของ สาร สาระ ทัศนันทน์ (2537 : 1 - 111) ให้ข้อคิดในการปฏิบัติของคนที่มีต่อกัน ซึ่งเรียกว่า ฮิตสิบสอง คองสิบสี่ แนวคิดของจารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2528 : 3 - 33) ให้แนวทางในการศึกษาในการจัดการปกครองแบบที่ใช้อยู่ในอาณาจักรล้านช้าง

และในท้องถิ่นอีสานโบราณศาสนาและประเพณีสำหรับปกครองบ้านเมือง ซึ่งเรียกว่า ฮิตสิบสอง คองสิบสี่ ที่กล่าวมาทั้งหมดผู้วิจัยได้ใช้เป็นกรอบแนวคิดทฤษฎี และเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานในประเด็นกลวิธีการนำเสนอและบทสะท้อนทางสังคมวัฒนธรรมในครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

จากแนวคิดเรื่องภาพสะท้อนทางสังคม วัฒนธรรม และแนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น ผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์อัตลักษณ์ความเป็นอีสานที่เสนอผ่านวรรณกรรมท้องถิ่นที่เป็นชาดกจากผลงานการปริวรรตของพระอริยานุวัตร เขมจารี จำนวน 22 เรื่อง โดยจะประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดดังกล่าวเพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นภาพสะท้อนอัตลักษณ์ในวิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม ดังภาพประกอบที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพประกอบที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ผลการวิจัย

ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ทางความเชื่อใน วรรณกรรมชาดก

1. ความเชื่อเรื่องผีสงเทวดาและสิ่ง เหนือธรรมชาติ

1.1 ความเชื่อเรื่องผีสงเทวดา ความเชื่อเรื่องผีมีการปฏิสัมพันธ์กับชีวิตของคนอีสาน ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เกี่ยวข้องกับชีวิตตลอดเวลา อำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งมีผีเป็นตัวแทน จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของวิถีชีวิตชาวอีสาน มาตั้งแต่ครั้งอดีต ผีทำให้ชาวอีสานดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเดียวกันด้วยความราบรื่น สงบสุข โดยไม่ต้องมีกฎระเบียบ ข้อบังคับ หรือกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร ความเชื่อเรื่องผีและฮีดคองในท้องถิ่นจะเป็นสิ่งที่เชื่อว่า อย่างนั้นคืออย่างนี้ไม่ดี ความเชื่อเรื่องผีมีความสำคัญอาจจะไม่อยู่ที่ผี อัตลักษณ์ทางความเชื่อเรื่องผี ในสังคมอีสานสิ่งเหล่านี้เป็นความเชื่อที่ไหลเวียนในสังคมตั้งแต่เกิดจนตายจนเกิดปรากฏการณ์และพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอยู่ในสังคมอีสานอยู่เป็นจำนวนมาก ถึงอย่างไรก็ดีเมื่อพุทธศาสนาเข้ามาในอีสานก็ไม่ได้หมายความว่าผีจะหายไปจากสังคมอีสาน จนนำไปสู่ความเชื่อในพุทธศาสนาแบบชาวบ้านซึ่งยากมากที่จะแยกความเชื่อดั้งเดิมออกไปจากความคิดของคนอีสาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมปัจจุบันจนกลายเป็นอัตลักษณ์ที่เด่นชัดของสังคมอีสานในมิติของความเชื่อเรื่องผีซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและยังคงปรากฏอย่างเนื่อง ๆ ในสังคมอีสาน

1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์ ฤกษ์ยามและการทายทัก โหราศาสตร์ที่มีใช้อยู่ในภาคอีสานเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพชนหลายรุ่น โดยใช้คัมภีร์โหราศาสตร์เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดทางหนึ่งจนกลายเป็นอัตลักษณ์ของชาวอีสานเมื่อไป

ปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกทำให้เห็นความแตกต่างด้านสื่อกลางในการถ่ายทอด นอกจากนี้ยังปรากฏสื่อการถ่ายทอดโดยมุขปาฐะทางหนึ่งด้วยระยะเวลาและกระบวนการถ่ายทอดทำให้เกิดองค์ความรู้ที่แตกแขนง หลากหลายทางแวดวงโหราศาสตร์อีสานจนเกิดเป็นชุดความรู้ของกลุ่มบุคคลที่ได้ใช้ประโยชน์ด้านโหราศาสตร์ เพื่อจรรโลงสังคมและตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจให้เกิดการคลายความทุกข์ของผู้คนได้เป็นอย่างดี

1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับนิมิตฝันและ
ลางสังหรณ์ เป็นความเชื่อที่ฝังแน่นในระบบโครงสร้างของชาวอีสาน เมื่อความเชื่อเหล่านี้ได้ปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกเราได้เห็นโครงสร้างทางสังคมที่คล้ายคลึงกันนั่นก็คือความเชื่อเกี่ยวกับนิมิตฝันและลางสังหรณ์ แต่จะแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อยนั่นก็คือความฝันที่เกิดขึ้นนอกจากเป็นมูลเหตุของเทพยดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผู้มีบุญบารมีแล้วในสังคมอีสานยังมีความเชื่อที่ว่ามูลเหตุความฝันนั้นเกี่ยวเนื่องกับภูตผี นอกจากนี้ความฝันหรือลางสังหรณ์ได้มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมอีสานปัจจุบันเป็นอย่างมาก ปรากฏการณ์เหล่านี้ต่างก็มีพลวัตรในตัวของมันเองเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยปัจจุบันนอกจากความฝันจะเป็นลางบอกเหตุดีหรือร้ายแล้วยังปรากฏบริบทของความฝันเกี่ยวกับการเสี่ยงโชคเสี่ยงดวงในสังคมอีสานอยู่เนื่อง ๆ สิ่งเหล่านี้ได้เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอีสาน หรือประชาานิยมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จนกลายเป็นระบบโครงสร้างหนึ่งของทางวัฒนธรรมและสังคมอีสานซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลและเป็นตัวกำหนดกรอบสภาพทางสังคมจนนำไปสู่การกำหนดอัตลักษณ์เฉพาะตนของกลุ่มชนชาวอีสาน

2. ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา

2.1 ความเชื่อพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดก เมื่อสภาพทางสังคมอีสานมีความผูกพันกับศาสนา มาก มีการปฏิสัมพันธ์กันอยู่เนืองๆ วรรณกรรมจึงสะท้อนภาพอัตลักษณ์ของคนอีสานในมิติความเชื่อที่ยึดถือกันต่อมา ตั้งแต่โบราณ ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม วรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานจึงได้สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาไว้หลายประการ คือ

2.1.1 ความเชื่อเรื่องบาปบุญ สังคมอีสานนั้นยังมีความเชื่อเรื่องบาปบุญ คำสอนของพุทธศาสนานั้นมีอิทธิพลสูงต่อจิตใจของชาวอีสานซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ปรากฏทั้งผลของความดีและผลของบาป ซึ่งผลการทำบาปนั้นจะส่งผลให้ไปขัดใช้กรรมในอบายภูมิหรือแดนชั่วที่เราทราบโดยทั่วกันคือ “นรก” โดยสิ่งเหล่านี้เป็นตัวควบคุมทำให้ผู้คนเกรงกลัวต่อบาปไม่กล้าที่จะประพฤติปฏิบัติกรรมชั่วและในทางตรงกันข้ามถ้าผู้ใดที่ประพฤติดีประพฤติชอบสร้างแต่กรรมดี สิ่งเหล่านี้จะส่งผลให้ชีวิตดำเนินไปอย่างราบรื่น ถึงแม้ถึงเวลาที่ล่วงลับไปแล้ววิญญาณนั้นก็จะได้ไปสู่สุคติภูมิอันหมายถึงดินแดนที่เป็นสุขอยู่บนสวรรค์

2.1.2 ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ เรื่องนรกสวรรค์นั้นเป็นกุศโลบายการสั่งสอนในพุทธศาสนา เพื่อให้คนตั้งใจทำความดี และเกรงกลัวความชั่ว สอนให้เชื่อว่าผู้ประกอบกรรมดีนั้นจะได้ขึ้นไปสู่สวรรค์ อันเป็นแดนที่มีแต่ความสุขความสบายนานับประการ ผู้ประกอบกรรมชั่วจะตกนรก อันเป็นสถานที่ที่นักปราชญ์ช่วยกันสร้างชุดความจริงหนึ่งขึ้นมาไว้ให้น่ากลัว เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานต่างๆ นานา

2.1.3 การเวียนว่ายตายเกิดจากการศึกษาประเด็นการเวียนว่ายตายเกิด

ปรากฏภาพการม้วนชาติ หรือม้วนชาดกของพระโพธิสัตว์เป็นการเวียนว่ายใช้ชาติก่อนที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรากฏการณ์เหล่านี้จึงได้เข้าไปมีบทบาทในสังคมอีสานเป็นอย่างมากใครที่ต้องการจะเวียนว่ายตายเกิดอีกครั้งในวัฏฏะที่สุขสบายชาวอีสานเชื่อว่าผู้นั้นต้องประกอบกรรมดีในชาติที่ผ่านมาๆ มา ยกตัวอย่างอาานิสงส์การสร้างหนังสือในสมัยก่อนผู้ใดได้สร้างหนังสือใบลานไม่ว่าจะเป็นการจารเองหรือการจ้างวานบุญก็จะได้รับอาานิสงส์ผลบุญอย่างมากส่งผลให้ได้ไปเสวยสุขในสวรรค์ชั้นฟ้า

2.1.4 บุญเพสันนิวาส ชาวอีสานมีความเชื่อว่า หลิงชายใดที่ได้แต่งงานเป็นสามีภรรยา เพราะเป็นคู่ครองมาตั้งแต่ชาติก่อนซึ่งชาวอีสานเรียกสิ่งนี้ว่า “สายมิ่ง สายแนน” ถ้าแต่งงานกันแล้วมีความสุขเพราะได้สร้างบุญมาร่วมกันสายแนนได้ดึงให้ทั้งสองมาคู่กัน แต่ในทางกลับกันถ้าแต่งงานอยู่ด้วยกันแล้วระหองระแหงมีเหตุขัดแย้งประจำอาจเป็นเพราะไม่ได้ทำบุญร่วมกันมาในชาติที่แล้วจึงส่งผลมาในชาตินี้ มีคำกล่าวที่สนับสนุนความเชื่อเรื่องสายแนนของชาวอีสานอย่างชัดเจนก็คือ “คาดแต่แกนแนนแต่ฟ้า” ความเชื่อเรื่อง บุญเพสันนิวาส ปรากฏในวรรณกรรมชาดกอีสานอยู่เนืองๆ ทำให้เห็นความเชื่อเรื่องสายมิ่งสายแนนที่ไหลเวียนอยู่ในสังคมอีสาน

2.2 ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดก

2.2.1 ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า เทพเจ้าที่สำคัญในศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดกอีสานอยู่เนือง ๆ นั่นก็คือ พระพรหม เป็นเทพพระเจ้าสูงสุด โดยเหล่าเทพสูงส่งที่สุดในศาสนาพราหมณ์ (ตรีมูรติ) มี 3 องค์ด้วยกันคือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ลักษณะความเชื่อทางสังคมอีสานด้านเทพ

เจ้าของพราหมณ์ซึ่งได้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมชาตกพื้นบ้านอีสานอยู่เนืองๆ ทำให้เห็นชุดความรู้ที่นักปราชญ์อีสานได้สร้างไว้ในโครงสร้างทางสังคมที่ได้ผสมกลมกลืนความเชื่อระหว่าง ผีพราหมณ์ พุทธเข้าด้วยกันอย่างแยบยล กล่าวคือ ถ้ามองในระบบของสัญญาณนั้น อินทร์ พรหม เป็นตัวแทนความเชื่อของพราหมณ์ พระยาแถน ตัวแทนของผี ซึ่งทั้งสองความเชื่อนี้ได้ปรากฏอยู่อย่างต่อเนื่องในวรรณกรรมชาตก ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาซึ่งมีแก่นเรื่องเป็นเครื่องมือขัดเกลาผู้คนในสังคม

2.2.2 ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาและไสยศาสตร์ แนวคิดของศาสนาพราหมณ์เรื่องเวทมนตร์ไสยศาสตร์ที่ปรากฏในข้างต้นนั้นเป็นการผสมกลมกลืนระหว่างพุทธและพราหมณ์อย่างแยบยล เป็นการยอมรับอำนาจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจที่ไม่มีตัวตน หรืออำนาจที่มีตัวตน คือเป็นในรูปของวิญญาณต่างๆ เป็นรุกเทวดาหรือเป็นเทพเจ้า จนกระทั่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดและยังคิดว่าพลังต่างๆ ที่ออกไปจากการร่ายมนต์คาถาต่างๆ ก่อให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีการอ่อนน้อมกราบไว้อำนาจนั้นโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง

ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณกรรมชาตก

ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณกรรมชาตกปรากฏประเด็นหลักดังต่อไปนี้

1) วิถีชีวิตด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสะท้อนสภาพแวดล้อมของสังคมอีสานในด้านของสรรพสิ่งในธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นสัตว์ป่า รวมไปถึงลักษณะของไม้ดอกไม้ผลในป่า ซึ่งการดำรงอยู่ของชาวอีสานได้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติโดยตลอดโดยวิถีบรรยายเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของ

ผืนป่าที่เต็มไปด้วยไม้ดอกไม้ผล เป็นทั้งของที่กินได้ในสังคมอีสาน และไม้ดอกไม้ประดับเพิ่มความอุดมสมบูรณ์แก่ธรรมชาติแวดล้อมให้น่าอยู่ยิ่งขึ้น ทำให้เห็นความหลากหลายของสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในรูปแบบการพึ่งพาอาศัยและโอบอุ้มผู้คนในสังคมอีสาน

องค์ความรู้เชิงนิเวศดั้งเดิมของกลุ่มชนท้องถิ่นอีสานที่กล่าวมานั้น เป็นองค์ความรู้ที่ลึกซึ้งและแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทัศน์ในการมองโลกธรรมชาติที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง สำหรับกลุ่มคนเหล่านี้ มนุษย์คือส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ ต่างสัมพันธ์กันหมดทุกส่วนเอกภาพ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อที่ไหลเวียนอยู่ในสังคมอีกว่า ปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนนี้เป็นผลพวงมาจากความสัมพันธ์ที่เสริมคุณค่าและช่วยรักษาระบบนิเวศนี้ไว้ได้ และเมื่อไปปฏิสัมพันธ์กับแนวคิดตะวันตกก็ตรงข้ามกัน เพราะองค์ความรู้เชิงนิเวศแบบดั้งเดิม เชื่อว่ามนุษย์พยายามที่จะเชื่อมต่อกับโลกธรรมชาติ ดังนั้นจึงไม่มีสิ่งใดของธรรมชาติที่จะดำรงอยู่โดยไม่ขึ้นต่อมนุษย์ และกิจกรรมของพวกเขา ด้วยเหตุนี้กลุ่มคนเหล่านี้จึงคิดว่าธรรมชาตินั้นมิได้เป็นเพียงป่าดงพงไพร แต่มันคือบ้านคือระบบนิเวศรอบๆ ที่อยู่อาศัยนั่นเอง

2) ระบบครอบครัว ระบบครอบครัวที่ปรากฏในวรรณกรรมชาตกพื้นบ้านอีสานนั้นมี 2 ลักษณะ กล่าวคือ มีทั้งครอบครัวที่มีรูปแบบผัวเดียวเมียเดียว และระบบครอบครัวแบบผสม นั่นก็คือหัวหน้าครอบครัวสามารถมีภรรยาได้หลายคน แต่ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เน้นไปที่รูปแบบของระบบครอบครัวผสมที่ผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวมีสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจ ในหลายๆ ครั้งจากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นผู้ชายเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดมีฐานะเหนือกว่าภรรยา แต่ถึงกระนั้นก็ดีผู้ที่เป็นภรรยาไม่สามารถที่จะแสดงออกทางความคิดถึงความเท่าเทียมของปัจเจกชน ทั้งนี้อาจเป็น

เพราะกรอบประเพณีในสมัยก่อนไม่เอื้อต่อสตรีเท่าที่ควร ดังนั้นในวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ปรัรรดจากเอกสารโบราณยังคงถูกแช่แข็งทางความคิดในกรอบประเพณีดั้งเดิม อีกทั้งผู้ประพันธ์นักปราชญ์อีสานในสมัยก่อนล้วนแล้วแต่เป็นผู้ชาย สิ่งเหล่านี้เป็นตัวกำหนดแบบแผนลดทอนอำนาจของฝ่ายหญิงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเมื่อได้ไปปฏิสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นของไทยในภาคอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นภาคกลางในสมัยก่อนเองก็ตาม ต่างก็ได้รับอิทธิพลและถูกแช่แข็งทางความคิดในลักษณะนี้เช่นกันจนสิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นโครงสร้างทางสังคมไทยในอดีตแน่นอนว่าสตรีเพศผู้ที่อ่อนแอและถูกลดทอนอำนาจได้ตกเป็นเหยื่อของโครงสร้างทางสังคมไทยในอดีตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3) อาชีพและการทำมาหากิน ชุมชนอีสานดั้งเดิมดำเนินชีวิตด้วยการผลิตแบบพึ่งพาตนเอง รวมไปถึงการพึ่งพาธรรมชาติอยู่เนื่อง ๆ การทำมาหากินของกลุ่มชนอีสานถือว่าเป็นอัตลักษณ์ด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เด่นชัด ซึ่งปรากฏภาพการทำมาหากินได้ดังต่อไปนี้ คือชาวอีสานส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในชนบทมีการทำไร่ไถนาเป็นพื้นฐาน มีผลผลิตจำกัต่ออยู่เฉพาะพืชเพียงไม่กี่ชนิด เพราะยังอยู่ในระบบการผลิตเพื่อยังชีพและเลี้ยงตัวเอง กล่าวคือ ผลิตขึ้นมาเพื่อใช้กันภายในครอบครัวเท่านั้นถ้าเหลือจึงจะนำไปแลกเปลี่ยนหรือซื้อขาย นอกจากการทำไร่ไถนาเป็นอาชีพหลักแล้ว การทำมาหากินของคนอีสานยังต้องพึ่งพาธรรมชาติแวดล้อมอยู่เนื่อง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการจับปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติ รวมไปถึงพืชพันธุ์ธัญญาหารที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่ได้เอบอุ้มชีวิตผู้คนในอีสานเรื่อยมา นอกจากประเด็นการทำไร่ไถนาของชาวอีสานที่ต้องร่อนน้ำฝนเป็นอาชีพหลักแล้ว ยังปรากฏภาพที่เป็นอัตลักษณ์ด้านวิถี

ชีวิตของผู้คนอีสานด้านการค้าขายที่เริ่มมีการปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกโดยการเดินทางไปค้าขายในรูปแบบของกองเกวียน หรือที่ชาวอีสานรู้จักในชื่อ “นายฮ้อย” ในสมัยก่อนนั้นนายฮ้อยต้องใช้สัตว์เป็นพาหนะขนสินค้าในการเดินทางไปขายทั้งทางใกล้และไกล โดยสัตว์ที่ใช้เป็นพาหนะนั้นมีชื่อเรียกว่า “สัตว์ต่าง” จะเห็นได้ว่าลักษณะการทำมาหากินของผู้คนอีสานนั้นได้มีการปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อม ผู้คนในสังคมรวมไปถึงการปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกผ่านการมองตัวตนว่ามีความเหมือนหรือต่างอย่างไร

4) วัฒนธรรมด้านอาหารการกิน แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อมที่ต้องพึ่งพากัน และแสดงให้เห็นว่าธรรมชาติเป็นแหล่งที่มีอาหารให้แก่มนุษย์มาตั้งแต่โบราณ ซึ่งได้กลายเป็นแหล่งอาหารที่สมบูรณ์ และได้สร้างความสุขให้แก่ผู้คนอย่างมากมาย แต่กระนั้นก็ยังยังสร้างภาพแห่งความทุกข์เข็ญหากพื้นที่ใดที่ยังคงแห้งแล้งอดยากจนนำไปสู่สภาวะสังคมที่เห็นแก่ตัว ทั้งนี้ก็เนื่องจากสภาพทางสังคมที่บีบบังคับจนกลายเป็นสังคมที่เสื่อมทางด้านวัฒนธรรมและศีลธรรมอันดีงาม นอกจากนี้ยังเห็นการพยายามที่จะสร้างอัตลักษณ์ผ่านรูปของสัญลักษณ์ “ปลาแดก” อย่างชัดเจน “ที่ใดมีปลาแดก ที่นั่นเป็นลาว” หมายความว่า ปลาแดกนั้นเป็นรากเหง้าของวัฒนธรรมการกินของชาวอีสาน วิถีทางวัฒนธรรมด้านการกินของชาวอีสานนอกเหนือจากข้าวปลาอาหารแล้ว ซึ่งเป็นวิธีการกินแบบธรรมดาสามัญปกติที่มุ่งตอบสนองในแง่คุณค่าตามหลักความจำเป็นด้านโภชนาการที่ให้พลังงานเพื่อเป็นการหล่อเลี้ยงให้มีแรงกำลังที่จะต่อสู้กับงานหนักอีกครั้ง นอกจากวัฒนธรรมการกินเหล่านี้แล้ว ชาวอีสานยังมีวัฒนธรรมที่รู้จักกันโดยทั่วไปโดยเฉพาะที่รับใช้ในวิถีดั้งเดิมแบบเก่าคือการกินหมาก แสดงว่าชาวอีสานนั้นได้รับเอาวัฒนธรรมการเคี้ยว

หมากเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคม และปรับเปลี่ยนประยุกต์ใช้จนเกิดนวัตกรรม การสร้างสรรค์เชิงช่างในวัฒนธรรมการกินหมากผ่าน รูปแบบของขันหมากกลวดลายเฉพาะของกลุ่มชน ชาวอีสานที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น

5) วัฒนธรรมที่อยู่อาศัยและสิ่งปลูกสร้าง สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ด้านที่อยู่อาศัยและ สิ่งปลูกสร้างอย่างชัดเจนผ่านสถาปัตยกรรม ท้องถิ่นที่มีระบบปลูกสร้างที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน เหล่านี้คือ ตูบ เถียงนา เล้าข้าว และเยีย โดย ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นอัตลักษณ์ที่เด่นชัด ของคนอีสานด้านสิ่งปลูกสร้างโดยสิ่งเหล่านี้ได้ สัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนโดยอาศัย ทรัพยากรที่หาได้จากธรรมชาติภายในชุมชน นอกจากนี้แล้วสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ยังได้มีบทบาท ปฏิสัมพันธ์กับวิถีสังคมด้านอาชีพ กล่าวคือ เนื่องจากสภาพสังคมอีสานเป็นเกษตรกรรมปลูก ข้าวเป็นส่วนมากสิ่งปลูกสร้างที่มีอยู่ก็ต้องรองรับ กับอาชีพด้วย ไม่ว่าจะเป็น ตูบต่อเล้า เถียงนา เยีย ซึ่งทั้งหมดล้วนเอื้อต่อวิถีชีวิตเกษตรกรรมอย่าง แยกย่อย

6) วัฒนธรรมด้านการดนตรีการแสดง และการละเล่น แสดงถึงเห็นอัตลักษณ์ใน การละเล่นและเสียงดนตรีของกลุ่มชนอีสานได้ เป็นอย่างดีผ่านรูปแบบของความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม กล่าวคือ ในงานบุญประเพณีต่าง ๆ นั้นได้ปรากฏภาพของการละเล่นและเสียงดนตรี ตลอดจนเกิดการปฏิสัมพันธ์รวมกลุ่มทำกิจกรรม ของผู้คนในสังคม แสดงให้เห็นวิถีชีวิตการ ปลดปล่อยความทุกข์ของผู้คนในสังคมอีสานผ่าน การเสียงดนตรีรวมไปถึงนาฏศิลป์ฟ้อนรำของทั้ง หญิงและชายที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่ม และการ เสียงเพื่อความสุขสนทนาก็คือ วัฒนธรรมการ กิน – ดื่ม ที่มาควบคู่กับการเสียงกับดนตรีของ ชาวอีสาน แสดงให้เห็นการปลดปล่อยความทุกข์

โศกของคนอีสานโดยอาศัยกระบวนการเสียง ดนตรีที่เป็นเครื่องมือในการปลดปล่อยความทุกข์ โศก และจรรโลงใจให้มีความกล้าในการดำรงอยู่ และพร้อมที่จะต่อสู้กับวิถีชีวิตตามแบบฉบับของ กลุ่มชนอีสาน

7) วัฒนธรรมด้านสิ่งของเครื่องใช้ จาก การศึกษาวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานนั้นได้ ปรากฏเครื่องมือเครื่องใช้ของคนอีสานอย่าง เด่นชัดอยู่สองส่วนด้วยกัน ส่วนแรกคือ เครื่องมือ เครื่องใช้ในครัวเรือน ได้แก่ ก่องข้าว กระตืบข้าว กะดัง กะเปียน และตะกร้า ส่วนที่สอง คือ เครื่องใช้ในการจับสัตว์ ได้แก่ เบ็ด ไซ ข้อง หวัง อวน ต่าง โดยทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นการแสดงถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้คนชาวอีสานที่มีอัตลักษณ์ ด้านเครื่องมือเครื่องใช้ มีการปฏิสัมพันธ์สัมพันธ์ กับธรรมชาติแวดล้อมอยู่เนืองๆ โดยการใช้วัสดุที่มี อยู่ในธรรมชาติใกล้ตัว โดยในประเด็นนี้สะท้อน การใช้สอยประโยชน์จากไม้ไผ่ ผ่านกระบวนการ ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมจักสาน อย่างไรก็ตาม เครื่องจักสานของอีสานเมื่อไปปฏิสัมพันธ์กับ บริบทสังคมอื่นๆ ทำให้เห็นความต่างด้าน รายละเอียดเครื่องจักสานที่มีรูปทรงและกลวดลาย ในการสานต่างๆ ไม่ละเอียดประณีต แต่เป็น เครื่องใช้ในครัวเรือนที่ใช้กันแพร่หลาย เป็นเครื่อง จักสานที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นเฉพาะตัว

8) วัฒนธรรมด้านกาลเวลา การนับ กาลเวลาของชาวอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรม ชาดกพื้นบ้านอีสานมีดังนี้คือ การนับเดือน นับวัน และนับยาม ซึ่งมีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น ของอีสานเมื่อเปรียบเทียบกับสังคมของภาคกลาง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันน่า ภาคภูมิใจยิ่ง แต่ในปัจจุบันมรดกทางวัฒนธรรมนี้ ได้ถูกกลืนไปกับกาลเวลาและวัฒนธรรมภาค กลางอันสืบเนื่องมาจากระบบการศึกษาและการ ปกครองสมัยใหม่ ทำให้ระบบการนับกาลเวลาของ

9) วัฒนธรรมด้านประเพณีและพิธีกรรม
อัตลักษณ์ของกลุ่มชนชาวอีสานว่าด้วยประเพณี
และพิธีกรรมมีทั้งหมด 2 ประเด็นหลักดังนี้

9.1) ประเพณีและพิธีกรรมในรอบ
ชีวิต

9.1.1) ด้านการสู่ขวัญ แสดง
ให้เห็นวัฒนธรรมด้านพิธีกรรมการสู่ขวัญของชาว
อีสานเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจ ซึ่งเป็นอัตลักษณ์
ของคนอีสาน ที่มีความสัมพันธ์ภายในสังคมโดย
ผ่านพิธีกรรมการสู่ขวัญและคำกล่าวการสู่ขวัญ
สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต สภาพแวดล้อมของสังคม
อีสานซึ่งเป็นกุสโลบายอันแยบยลของคนอีสานใน
สมัยก่อนเพื่อให้เกิดความรู้สึกมีขวัญกำลังใจจาก
พิธีกรรมที่สร้างขึ้น

9.1.2) การลงช่วง วัฒนธรรม
การลงช่วงนั้นเป็นรูปแบบที่แสดงถึงวิถีอัตลักษณ์
การเกี่ยวพาราสีอีกรูปแบบหนึ่งของกลุ่มชนชาว
อีสานที่มีการปฏิสัมพันธ์กันภายในกลุ่ม เกิดการ
แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างหนุ่มสาวภายในสังคม
ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงออกของหนุ่มสาวในการ
เกี่ยวพาราสีที่อยู่ในกรอบวัฒนธรรมอันดีงาม

9.1.3) ประเพณีพิธีกรรมการ
โอมสาว/การแต่งงาน เป็นรูปแบบการสู่ขอหญิง
สาวของชาวอีสานในอดีต ผ่านรูปแบบเฉพาะของ
กลุ่มชนชาวอีสาน ที่มีกระบวนการที่เป็นขั้นเป็น
ตอนตามธรรมเนียมวิถีประชา แสดงถึงการให้
เกียรติซึ่งกันและกันระหว่างสองครอบครัว

9.1.4) ประเพณีพิธีกรรมการ
เผาศพ แสดงให้เห็นวัฒนธรรมด้านการเผาศพ

ของผู้คนในอีสานที่ได้ปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติ
แวดล้อม โดยการเผานั้นต้องเผาบน “กองฟอน”
กล่าวคือ การนำเอาฟ่อนไม้มากองไว้เพื่อทำการ
เผาและประกอบพิธีทางศาสนา ทำให้เห็น
ความสำคัญธรรมชาติแวดล้อมตั้งแต่เกิดจนตาย
นอกจากนี้ยังได้ปรากฏการเสพเงินเพื่อปลอบ
ประโลมผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ให้ดำเนินไปอย่างไม่เศร้า
หมองในรูปแบบของงานเฮือนดี และการละเล่น
ของชาวอีสาน

9.2) ประเพณีในรอบปี(ฮีตสิบสอง)
ฮีตสิบสองของอีสานนั้นเป็นแม่แบบการผลิตซ้ำ
ทางวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์เฉพาะ เป็นพิธี
กรรมการแสดงออกของชาวอีสาน มีสาระสำคัญ
คล้ายคลึงกับของล้านนา ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรม
อีสานกับล้านนามีพัฒนาการมาจากรากเหง้า
เดียวกันในมิติทางประวัติศาสตร์ อีกทั้งได้รับ
อิทธิพลของพุทธศาสนาและลัทธิพราหมณ์เช่นกัน
และเป็นวัฒนธรรมเหมือนกัน แต่ถึงอย่างไรก็ดี
ฮีตสิบสองของอีสานมีคุณค่า และอิทธิพลเป็นบ้ำ
หลอมให้คนอีสานมีลักษณะเฉพาะบางประการที่ไม่
เหมือนคนไทยภาคอื่นๆ แต่ถึงอย่างไรก็ดีภูมิ
ปัญญาที่มีอยู่ในฮีตสิบสองไม่อาจประเมินค่าได้ว่า
ลึกซึ้งมากหรือน้อยกว่าวัฒนธรรมในภาคอื่นๆ แต่
อาจตั้งข้อสังเกตเฉพาะตนว่าสิ่งเหล่านี้เป็น
โครงสร้างทางจิต ความเชื่อ และเป็นทั้งพลังใน
การหล่อหลอมและผูกพันให้คนอีสานมีสำนึก
แน่นแฟ้นอยู่กับสังคม วัฒนธรรมอันดีงาม
ตลอดจนวิถีในการดำรงชีวิตของธรรมชาติในรอบ
ปีเป็นตัวกำหนดการประกอบพิธีกรรม

เอกสารอ้างอิง

- เกวลิน ภูมิภาค. (2543). ความเชื่อทางศาสนาและลัทธิที่ปรากฏในวรรณกรรมคาสอนของชาวอีสาน. วิทยานิพนธ์ ศศม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (2528). “ฮีดลีสองคลองลีสี่ 6 ระบบการปกครองของอีสานสมัยเก่า,” ใน มรดกอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. หน้า 167-187. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2530). คติชาวบ้าน. มหาสารคาม : ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒ มหาสารคาม.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2521). การศึกษามหาชาติลานนาในฐานะวรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : อักษรสยาม.
- ประมวล พิมพ์เสน. (2545). อธิบายพญา 1. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์.
- สาร สารทัศนันทน์. (2537). ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2537). โลกทัศน์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.